

METROPOLIS

HISTORIE MĚSTA,
NEJVĚTŠÍHO VYNÁLEZU LIDSTVA

BEN WILSON

METROPOLIS

Copyright © Ben Wilson 2020
First published as Metropolis by Jonathan Cape, an imprint of Vintage.
Vintage is part of the Penguin Random House group of companies.

*Všetchna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu nakladatele.*

Translation © Přemysl and Jan David, 2021
Cover © Michael J. Windsor, 2021
© DOBROVSKÝ s.r.o., 2021

ISBN 978-80-277-1611-1 (pdf)

METROPOLIS

HISTORIE MĚSTA,
NEJVĚTŠÍHO VYNÁLEZU LIDSTVA

BEN WILSON

PANGEA

OBSAH

Seznam ilustrací	7
Mapa světa	8–9
Úvod: Století metropole	11
1 <i>Zrození města</i> Uruk, 4000–1900 př. n. l.	24
2 <i>Rajská zahrada a Město hříchu</i> Harappa a Babylon, 2000–539 př. n. l.	49
3 <i>Kosmopole</i> Athény a Alexandrie, 507–30 př. n. l.	76
4 <i>Imperiální megapole</i> Řím, 30 př. n. l. – 537 n. l.	99
5 <i>Gastropolis</i> Bagdád, 537–1258	122
6 <i>Města války</i> Lübeck, 1226–1491	145
7 <i>Města světa</i> Lisabon, Malakka, Tenochtitlán, Amsterdam, 1492–1666	167
8 <i>Společenská metropole</i> Londýn, 1666–1820	191
9 <i>Brány pekla?</i> Manchester a Chicago, 1830–1914	212
10 <i>Pařížský syndrom</i> Paříž, 1830–1914	236
11 <i>Duše mrakodrapů</i> New York, 1899–1939	259
12 <i>Vyhlazování</i> Varšava, 1939–1945	280
13 <i>Ozvěny předměstí</i> Los Angeles, 1945–1999	310
14 <i>Megaměsto</i> Lagos, 1999–2020	346
Poděkování	381
Poznámky	383
Rejstřík	397

SEZNAM ILUSTRACÍ

PRVNÍ OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

- Moderní rekonstrukce Uruku, 2012. (© artefacts-berlin.de; Material: German Archaeological Institute)
- Interiér Penn Station, New York, fotografie, 1911. (Geo. P. Hall & Son / The New York Historical Society / Getty Images)
- Děti skákající do East River, New York, fotografie, 1937. (*New York Times*)
- Hester Street, New York, laterna magica, 1903. (National Archives and Records Administration)
- Staré město Buchara při západu slunce, fotografie. (Adam Jones)
- Výjev s Tamerlánem, Amir Timur Museum, Taškent, malba na desce. (Eddie Gerald / Alamy Stock Photo)
- Lübeck a Hamburk, 1588, z *Civitates Orbis Terrarum*, Franz Hogenberg a Georg Braun, Norimberk, 1572–1616. (akg-images)
- Mapa Tenochtitlánu, z dopisů Hernána Cortése, Norimberk, 1524. (Lanmas / Alamy Stock Photo)
- Pieter de Hooch, *U skříně na prádlo*, olej na plátně, 1663. (Bridgeman Images)
- Samuel S. Greeley, Hull House (Chicago, Ill.), Greeley-Carlson Company a Thomas Y. Crowell Company, 'Wage map no. 1 - Polk Street to Twelfth, Halsted Street to Jefferson, Chicago', mapa, 1895. (*Norman B. Leventhal Map and Education Center*)
- Výjev z ulice v Newcastlu, laterna magica, c. 1900. (Author's collection)
- Violet Carsonová, Manchester, fotografie, 1966 (ITV / Shutterstock)
- Vincent van Gogh, *Na okraji Paříže*, olej na lepence, 1866. (© Christie's Images / Bridgeman Images)
- Gustave Caillebotte, *Pařížská ulice v dešti*, olej na plátně, 1877. (Charles H. and Mary F. S. Worcester Collection / Bridgeman Images)
- Édouard Manet, *Bar ve Folies-Bergere*, olej na plátně, 1881–2. (Bridgeman Images)
- Édouard Manet, *Švestka*, olej na plátně, c. 1877. (Bridgeman Images)

DRUHÁ OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

- Šanghaj v noci. (Siyuan / Unsplash)
- Skyscraper Souls* (*Duše mrakodrapů*), plakát k filmu, 1932. (Warner Brothers)
- V newyorském přístavu*, záběr z filmu, 1937. (World History Archive / Ann Ronan Collection / Agefotostock)
- Projekt Queensbridge Houses ve stínu Queensboro Bridge, fotografie, 1939. (*New York Daily News* Archive / Getty Images)
- Návštěvníci výstavy General Motors „Futura“, fotografie, 1939. (Getty Images / Bettmann)
- H. S. Wong, *„Krvavá sobota“*, fotografie, 1937. (National Archives and Records Administration)
- Henry N. Cobb, „Varšava, srpen 1947“, fotografie, 1947. (Henry N. Cobb)
- Víceúrovňová křižovatka Judge Harry Pregerson, Los Angeles, fotografie, 2018. (Denys Nevozhai / Unsplash)
- Cheonggyecheon, Soul, fotografie, 2008. (Michael Sotnikov / Unsplash)
- Rue Gonçalo de Carvalho, Porto Alegre, fotografie, 2012. (Adalberto Cavalcanti Adreani / flickr.com/photos/adalberto_ca/8248042595/)
- Tokio, fotografie, 2017. (Erik Eastman / Unsplash)
- Šindžuku, Tokio, fotografie, 2018. (Banternaps / Unsplash)
- Comuna 13, Medellín, fotografie, 2011. (imageBROKER / Alamy Stock Photo)
- Lagos, fotografie, 2018. (Alan van Gysen)

Severní ledový oceán

Bergen

Hamburk

Amsterdam

Manchester

Londýn

Colchester

Lübeck

Antverpy

Bruggy

Benátky

Janov

Florencie

Řím

Madrid

Lisabon

Kartágo

Toronto

Chicago

New York

Los Angeles

Atlanta

Houston

Tenochtitlán

Mexiko

San Lorenzo

Medellín

Atlantský oceán

Djenné-Djenno

Lagos

Tichý oceán

Rio de Janeiro

Curitiba

Porto Alegre

Tallinn • Leningrad / Petrohrad
• Novgorod

Gdaňsk • Moskva
Berlín • Minsk
Varšava • Kyjev

• Stalingrad (Volgograd)

Konstantinopol / Istanbul
Athény • Catalhöyük
Byblös • Týr
Alexandrie • Káhira

Göbekli Tepe
Bagdád
Babylon • Uruk
Eridu • Ur

Samarkand
Merv • Balch
Aj Chanúm
Chorásán

Khorgas • Urumči

Peking • Urumči • Songdo • Soul

Mekka
Dubai

Harappa
Mohendžodaro
Bombaj • Bengalúr
Kózikkót • Kollam

Šanghaj • Kanton • Hongkong

Addis Abeba • Nairobi
Mombasa • Kilwa

Kuala Lumpur • Malakka
Singapur
Palembang • Jakarta

Indický oceán

Kapské město

Jižní oceán

ÚVOD

STOLETÍ METROPOLE

Dnes se městská populace celého světa rozrostla o téměř 200 000 lidí. Stejně tomu bude zítra, pak další den, a tak stále dál a dál. Do roku 2050 budou ve městech žít dvě třetiny lidstva. Jsme svědky největší migrace v dějinách, vrcholu 6 000 let trvajících procesu, přičemž koncem současného století se z nás stane urbanizovaný druh.¹

Jak a kde žijeme – toť jedna z nejdůležitějších otázek, které si můžeme klást. Velká část chápání historie i naší doby pramení právě z hloubání nad tímto tématem. Od prvních městských osídlení v Mezopotámii kolem roku 4000 př. n. l. fungují města jako obří sídla výměny informací. Dynamická interakce lidí v hustě obydlené, přeplněné metropoli je hnací silou myšlenek a technologických posunů, revolucí a inovací, které odjakživa hýbou dějinami. Do roku 1800 nežilo v rozlehlých městských oblastech více než 3–5 % světové populace. Tato nepatrná menšina však měla nepoměrně silný vliv na vývoj celého světa. Města byla vždy jakýmsi laboratořemi lidstva, které uspíšily naše další směřování. Byl jsem přitahován neodolatelnou silou města – jako týden za týdnem tolik milionů lidí – a začal jsem zkoumat a sepisovat *Metropolis* vycházející z předpokladu, že naše minulost i budoucnost jsou přímo spojené, v dobrém i ve zlém, s městem.

Do tohoto rozsáhlého, mnohostranného a zapeklitého tématu jsem se pohroužil v době pozoruhodné renesance města, ale i nebývalých výzev, kterým čelí městská infrastruktura. Na počátku dvacátého století nebylo tradiční město místem naděje, nýbrž pesimismu. Požívačská průmyslová metropole uvěznila občany ve svých útrobách a otrávil je jejich tělo i mysl. Působila rozvrat společnosti. Ve druhé polovině dvacátého století

nabrala na obrátkách odezva na hrůzy industrializace: jako bychom se začali nikoli soustřeďovat, nýbrž odcizovat. Ústřední světové metropole jako New York a Londýn zažívaly úbytek populace. Auta, telefony, levná letecká doprava, hladký tok kapitálu po celé planetě a – v nedávné minulosti – internet nám umožnily dále se rozpínat, a vyvrátit tak povahu tradičního stísněného, hektického centra města. Koho by zajímaly nějaké společenské vazby města, když tu teď byly virtuální sociální sítě skýtající neomezené možnosti? Centrum města – které tak jako tak trpělo vlnou zločinnosti a fyzickým rozkladem – pomalu nahrazovala předměstská obchodní střediska, kampusy, domácí kanceláře a nákupní centra za městem. Poslední roky minulého století a první desetiletí tohoto tisíciletí však takové předpovědi převrátily naruby.

Nejzřetelnější byl trend v Číně, kde se v průběhu tří desetiletí probudila k životu řada prastarých měst – a kromě nich i několik zbrusu nových. Toto dění uvedlo do pohybu 440 milionů lidí stěhujících se z venkova do měst a korunovala jej horečnatá výstavba mrakodrapů. Napříč celým světem si města upevnila své ústřední ekonomické postavení. Znalostní ekonomika a superrychlé komunikační technologie nepodporují rozptyl obyvatelstva, nýbrž jdou naproti velkým společnostem, drobných živnostem, startupům a kreativcům na volné noze, kteří se v nich rojí jako včely v úle. Technologické, umělecké a finanční inovace vznikají z přetlaku odborníků: lidstvo prosperuje, když může sdílet vědění, spolupracovat a vzájemně si konkurovat v reálném prostředí – a zvláště v místech, která napomáhají toku informací. Kdysi města prahla po velkých výrobních závodech nebo získání podílu na světovém obchodu, dnes se perou hlavně o chytré mozky.

Závislost na lidském kapitálu a ekonomický přínos plynoucí z hustoty zalidnění měst v postindustriálních společnostech dávají moderní metropoli novou tvář. Úspěšná města proměňují celé ekonomiky – jak vidíme na příkladu až pohádkového růstu Číny, poháněného právě městem. Vždy, když se v určité oblasti zdvojnásobí hustota populace, stane se tato oblast o 2–5 % produktivnější: energie, jimiž je město prodchnuto, v nás (coby součástí širšího společenství) pěstují větší soutěživost a podnikavost. Tato hnací síla je umocněna nejen hustotou osídlení města, nýbrž také jeho velikostí.²

Jednou z hlavních změn, která v posledních třech desetiletích zasáhla naši planetu, je to, jak se klíčové metropole až překvapujícím způsobem odštěpují od svých zemí. Globální ekonomika je zkreslována hrstkou

měst a městských regionů: do roku 2025 bude mít 440 měst s celkovou populací 600 milionů lidí (7 % všech na planetě) hned poloviční účast na celosvětovém hrubém domácím produktu. Jednotlivá města na mnoha nově vznikajících trzích jako São Paulo, Lagos, Moskva a Johannesburg sama o sobě tvoří třetinu až polovinu národního bohatství. Lagos, zaujímající 10 % populace Nigérie, zodpovídá za 60 % průmyslových a obchodních aktivit národa. Kdyby vyhlásil nezávislost a stal se městským státem, byl by pátou nejbohatší zemí Afriky. 40 % celkového ekonomického výkonu Číny tvoří pouhé tři megaměstské regiony. Není to ale žádná novinka. Naopak, zažíváme jistý návrat k situaci, která byla běžná po většinu historie – k chápání nadměrného významu hvězdného města v rámci lidského konání. Ve starověké Mezopotámii či Mezoamerice před dobou Kolumbovou, během vzestupu řecké *polis* nebo rozkvětu středověkého městského státu ovládala určitá vybraná skupina metropolí obchod a vyřadila ze hry osamocené národní státy.

Toto výhradní postavení předních měst a zemí nikdy v dějinách nespočívalo jen v ekonomické rovině. V souvislosti se svým obřím úspěchem nasávají talent a bohatství z méně oslavovaných měst a regionů. Dominují kultuře. A stejně jako pro historická města je pro ně více než kdy jindy příznačná rozmanitost, které není rovno. Podíl občanů cizího původu, žijících v některých nejmocnějších metropolích dneška, činí mezi 35 a 50 %. Taková populace bývá mladší, vzdělanější, bohatší a multikulturnější než ta národní, a tak toho mají města světového formátu více společného. V mnoha moderních společnostech netkví největší rozkol ve věku, rase, třídě ani městské versus venkovské otázce: spočívá mezi velkými metropolemi a vesnicemi, předměstími, menšími a většími městy, které jsou v globalizované znalostní ekonomice opomíjeny. Když se řekne „metropolitní“, může to v nás tu a tam vyvolat pocit půvabu a nabízejících se příležitostí. Tento pojem lze ale také chápat jako stručné vyjádření jistého druhu elitářství – politického, kulturního a společenského –, k němuž je pocíťována stále větší nelibost. Zášť vůči velkoměstu samozřejmě není nic nového. Velkou část historie nás rmoutí zhoubný vliv metropole na naši morálku a duševní zdraví.

Neuvěřitelně rychlé šíření onemocnění covid-19 v roce 2019 a 2020 po celé planetě bylo poněkud temnou poctou vítězství města ve dvacátém prvním století. Virus se šířil složitými společenskými sítěmi – ve městech i mezi nimi –, jejichž zásluhou jsou města tak úspěšná, ale zároveň pro nás tak nebezpečná. Když začali obyvatelé měst opouštět města jako

Paříž nebo New York ve jménu zdánlivého bezpečí venkova, nezřídka se setkali s nepřátelskou odezvou. Byli hanobeni nejen kvůli tomu, že sem zavlekli onemocnění, ale také proto, že zradili své spoluobčany. Tento odpor byl připomínkou rozporu mezi městem a ne-městem, který se prolíná celou historií – metropole byly a jsou vnímány jako výsadní místa a zdroje nákazy, místa, která neochvějně slibují bohatství, z nichž však prcháme při prvním náznaku nebezpečí.

Již od dob prvních měst obcházely obchodní stezky mor, pandemie a choroby a nemilosrdně pustošily hustě obydlené městské oblasti. Roku 1854 vymýtila 6 % obyvatelstva Chicaga cholera. To však lidi nezastavilo a nadále se shlukovali vázračné metropoli devatenáctého století: jeho populace vzrostla z 30 000 na začátku 50. let 19. století na 112 000 na jejich konci. A tak v naší současnosti nevykazuje městské pobláznění žádné známky zpomalení – ani tváří v tvář pandemii. Odjakživa platíme vysokou daň za to, že můžeme sdílet výhody města, a to i tehdy, kdy se jeho otevřenost, rozmanitost a hustota osídlení obrací proti nám.

Rozsah urbanizace poslední doby je viditelný z vesmíru v podobě svítících teček, kterými je v noci posetý povrch zeměkoule. Renesance města je zřejmá už na úrovni ulice. Tak jako byla od poloviny do konce dvacátého století nebezpečná a poněkud ošuntělá, stala se mnohá města bezpečnější a vysoce žádoucí, více v kurzu a dražší, oživena pestrou paletou špičkových restaurací, pouličních občerstvení, kaváren, galerií a hudebních bašt. Zároveň nám digitální revoluce slibuje spoustu nových technologií, které odstraní mnohé stinné stránky městského života, a vzniknou tak futuristická „chytrá města“ založená na toku dat, disponující miliony zabudovaných senzorů, díky nimž bude možné řídit provoz, koordinovat hromadnou dopravu, vymýtit zločin a snížit znečištění pomocí umělé inteligence. Města se znovu stávají místem, kam se hrneme, nikoli odkud utíkáme. Současnou městskou renesancí lze snadno postřehnout na tékavém panoramatu města – na procesu přizpůsobení upadajících oblastí k obrazu přicházející vyšší majetkové vrstvy, rostoucím nájemném, budovách užívaných k novým účelům a armádě mrakodrapů, které se tyčí do výšky téměř všude kolem nás.

Šanghaj se proměnila ze smogem sužovaného „zapadákova třetího světa“ (jak napsaly jedny místní noviny) na začátku 90. let 20. století v ikonu postindustriální metropolitní revoluce dvacátého prvního století oplývající blyštivými věžemi dosahujícími nadměrných velikostí. Svět jde ve stopách Šanghaje a dalších čínských metropolí a od přelomu

tisíciletí dosud vzrostla celosvětová výstavba mrakodrapů o 402 %, čímž se celkový počet budov dosahujících více než 150 metrů a čtyřicet pater během osmnácti let zvýšil z něco málo přes 600 na 3 251. Kolem poloviny tohoto století bude světovým městům dominovat 41 000 takových věží. Prudká vertikalizace městského panoramatu je zřejmá na celé planetě, od tradičně nízkopodlažních metropolí jako Londýn a Moskva po města překotného rozkvětu jako Addis Abeba a Lagos, z nichž všechna pojí neodbytná touha propagovat svou vitalitu na obzoru města.³

A zatímco se města ženou stále výš a výš, podmaňují si zároveň nová území. Stírá se odvěký rozdíl mezi centrem města a předměstím. Mnohá předměstí, která mají daleko do jednotvárných, bezvýrazných míst plných klišé, se od 80. let 20. století stále více poměšťují co do pracovních příležitostí, větší etnické rozmanitosti, pouličního života, vln zločinnosti a zneužívání drog – jinými slovy přebírají spoustu čtností i neřestí vnitřního města. Tradičně kompaktní město obklopené kulisami předměstské výstavby se osvobozuje a rychle rozšiřuje. Výsledkem jsou metropole, které zaujímají celé regiony. Rozdíl, tedy z ekonomického hlediska, mezi Londýnem a velkou částí jihovýchodní Anglie je těžko poznatelný. Atlanta ve státě Georgie se rozprostírá na ploše téměř 5 200 kilometrů čtverečních (oproti tomu Paříž zabírá zhruba 104 kilometrů čtverečních). V Tokiu coby největší megalopoli světa žije 40 milionů lidí na ploše bezmála 13 600 kilometrů čtverečních. I tento kolos však zastíní čínské plánované městské megaregiony, jako například Jing-Jin-Ji, shluk propojených měst zahrnující Peking, Che-pej a Tchien-fín, jehož rozloha bude asi 220 000 kilometrů čtverečních a populace 130 milionů lidí. Když ve dvacátém prvním století mluvíme o metropoli s velkým M, nemáme na mysli centrální obchodní čtvrť Manhattanu nebo centrální Tokio – tedy zažitou představu sídla moci a bohatství –, nýbrž nezměrné provázané regiony, v nichž se města vzájemně slévají.

Je snadné nechat se omámit třpytivou vidinou měst s nově nabytou průbojností. Vášně pro vertikální způsob bydlení se stala výsadou těch vskutku zámožných. Přesně vystihuje touhu uniknout ze špinavých, přečpaných, matoucích městských ulic tam dole a hledat útočiště v oblacích. Podle Organizace spojených národů se „dominantním a svérázným druhem osídlení“ stávají slumy a neformální kolonie, které postrádají základní vybavení a infrastrukturu. Budoucí životní styl většiny z nás můžeme lépe pozorovat v nadmíru zalidněných, po vlastní ose vybudovaných a organizovaných oblastech Bombaje a Nairobi než v zářících

centrálních čtvrtích Šanghaje či Soulu, nebo ve velkolepě rostoucím Houstonu či Atlantě. 1 miliarda lidí – každý čtvrtý obyvatel města – dnes žije ve slumu, chudinské či černošské čtvrti nebo dalších podobách neplánovaných městských oblastí vybudovaných na vlastní pěst, z jejichž pojmenování zmiňme například *favela*, *barrio*, *kampung*, *campamento*, *gecekond* a *villa miseria*. Zhruba 61 % celosvětové pracovní síly – 2 miliardy lidí – si vydělává na živobytí neoficiálně a tvoří součást šedé ekonomiky. Velká část z nich krmí, šatí a dává domov rozmáhající se městské populaci. Toto kutilské pojetí urbanismu vyplňuje mezery zanechané vedením města, které si zkrátka nedokáže poradit se všemi těmi lidmi, kteří do města proudí. Věnujeme hodně pozornosti novátorům znalostní ekonomiky, kterým se dobře daří v centrech světových měst. Jsou tu však i jiní průkopníci – ti, co pracují na samém dně a udržují města v chodu svou tvrdou dřinou a vynalézavostí.⁴

Rychlý rozmach mrakodrapů a zároveň chudinských čtvrtí předznamenává vývoj současného „století města“. I v tom nejpřetíženejším megaměstě si občané vydělávají víc peněz, mohou dát svým dětem lepší vzdělání a těší se většímu hmotnému komfortu než jejich venkovské příbuzenstvo. U první generace lidí stěhujících se z venkova do *favelas* města Rio de Janeiro činila míra negramotnosti 79 %. Dnes je 94 % jejich vnoučat gramotných. V subsaharských městech s více než milionem obyvatel je o třetinu nižší dětská úmrtnost než v menších osídleních. Pouze 16 % venkovských indických dívek mezi třinácti a osmnácti roky věku, jejichž rodina vydělává méně než 2 dolary denně, chodí do školy, zatímco v Hajdarábadu je to 48 %. Od té doby, co začala závratným tempem probíhat urbanizace v Číně, se zvýšila průměrná délka života o osm let. Žijete-li v Šanghaji, můžete se dožít osmdesáti tří let, o deset let tedy přežijete obyvatele venkovských provincií západní Číny.⁵

Mezi 200 000 lidmi, kteří se dnes přistěhovali do jednoho z měst, jsou i tací, co sem utíkají před chudobou venkova. V situaci, kdy je takový člověk odtržen od půdy, se město stává jedinou možností obživy. Města ale také nabízejí příležitosti, kterých se nám jinde nedostane, a je tomu tak již od nepaměti. Rovněž nás čas od času nutí k vynalézavosti a duševní houževnatosti. Zanedbané, nehygienické slumy v rozvojových městech patří mezi místa na planetě, kde se projevuje největší nápaditost vůči každodennímu životu. Navíc v lidech podněcují vznik propracovaných sítí vzájemné podpory, které zmírňují otřesy a útrapy života v megaměstě. V jednom z největších slumů v Asii, Dharavi v Bombaji, se na

pouhých zhruba 2 kilometrech čtverečních mačká téměř 1 milion lidí. Asi 15 000 domácích jednopokojových továren a tisíce drobných podniků společnými silami vytváří vnitřní ekonomiku dosahující 1 miliardy dolarů ročně. Velké množství lidí se podílí na recyklaci hory odpadků, které vyhodí více než 20 milionů bombajských spoluobčanů. Navzdory opravdu vysoké hustotě zalidnění a nedostatku dohledu ochranných složek (či jiného základního zajištění) je Dharavi, stejně jako další indické megaslumy, rozhodně místem, kde se můžete bezpečně pohybovat. Koncem 90. let 20. století započala hrstka počítačových geeků-samouků s proměnou jedné ulice v Lagosu v největší odbytiště informačních a komunikačních technologií v Africe: Počítačovou vesnici Otigba, která se hemží tisíci podnikateli a jejíž denní obrat přesahuje 5 milionů dolarů. Z takzvaného sdružovacího efektu netěží jen bankéři na Wall Street či v Pchu-tungu (Pudong New Area) v Šanghaji, reklamní kreativci v Soho v Londýně nebo softwaroví inženýři v Silicon Valley a Bengalúru. Mění život a životní styl milionů lidí po celém světě ruku v ruce s tím, jak urbanizace postupuje stále dál a v průběhu času sílí. Kutilsky orientovaná neformální ekonomika města – ať už v ulicích rychle rostoucího Lagosu, nebo v bohatší metropoli jako Los Angeles – je dokladem schopnosti člověka vystavět města z holé země a ustanovit fungující společnost i uprostřed zdánlivého chaosu. Právě ona je esencí 6 000 let trvající městské zkušenosti.

Města jsou, i přes všechn svůj úspěch, drsným a nelítostným prostředím. Mohou nám nabídnout možnost vyššího příjmu a vzdělání, zároveň nám však pokříví duši, rozklízí mysl a zaneřádí plíce. Jsou místem, kde je potřeba přežít a protlouct se co možná nejlépe – kotlem vířícím hlukem, znečištěním a nervy drásající tlačenicí. V oblastech podobných Dharavi – s křivolakým bludištěm uliček, komplexností lidské činnosti a interakce, neutuchajícím bojem o přežití, dusivou koncentrací lidí, zjevným nepořádkem a nenuceným řádem – se nám připomene, jak se napříč dějinami vyvíjel městský život, ať už je řeč o labyrintu mezopotámského města, ohavné anarchii starověkých Athén, nepřehledné změti evropského středověkého města nebo slumu v průmyslovém Chicagu devatenáctého století. Život ve městě je zahlcující. Jeho energie, nepřetržitý proces změn a miliony s ním spojených nepřijemností, malých i velkých, nás ženou na samotný limit našich možností. Naskrz celou historií jsou města vnímána jako bytostně protichůdná k naší podstatě a instinktům, jako semeniště neřesti, v nichž bují choroby a která podněcují společensky

patologické jevy. Všemi epochami zní ozvěna babylonského mýtu: při veškerém ohromujícím úspěchu, který slaví, mohou města jednotlivce nakonec úplně semlít. Vše, čím nám metropole učarovala, je na druhé straně vyváženo spoustou zruďností.

Je fascinující, jak toto nepřátelské prostředí dokážeme uchopit a uzpůsobit ho svým potřebám. V *Metropolis* jsem si nepředsevzal nahlížet na města prostě jako na místa moci a zisku, nýbrž jako lidská sídla, která vždy velmi silně formovala lidi, kteří v nich žijí. Tato kniha nepojednává jen o velkolepých stavbách či městském plánování, ale také o lidech, kteří se ve městech usadili, a o východiscích, která našli, aby se vyrovnali s oním tlakovým hrncem, který městský život připomíná, a přežili v něm. Tím nemyslím, že by snad architektura nebyla důležitá: srdce městského života, a zároveň této knihy, spočívá ve vzájemném působení člověkem vytvořeného prostředí a člověka samotného. Zajímá mne spíše pojivo, které celý tento organismus drží pohromadě, a nejen jeho zevnějšek nebo životně důležité orgány.

Při tom, jak města dlí na předcházejících vrstvách lidských dějin, při takřka nekonečné a neutuchající provázanosti lidských životů a prožitků, jsou stejně fascinující jako nevyzpytatelná. Ve své kráse i ošklivosti, radostnosti i bídě, a při nadměrném a až matoucím rozsahu, do něhož dospěla jejich komplexnost a rozporuplnost, jsou města vizitkou stavu lidstva, oscilující mezi láskou a nenávistí, kterou k nim chováme. Jsou to též místa, v nichž dochází k nepřetržitému procesu změny a přizpůsobení. Svou nestálost skrývají pomocí majestátních staveb a pamětihodností, které jim dodávají jistotu. Kolem těchto symbolů trvalosti se však neustále točí změna, která probíhá, děj se co děj. Nikdy nekončící koloběh zkázy a následné obnovy, poháněný příchodem nové doby, městům propůjčuje jistý magnetismus, zároveň je ale zoufale těžké najít k nim nějaký klíč. V celé *Metropolis* jsem si vzal za cíl zachytit město v jeho proměnách, a ne pouze v jednom dílčím okamžiku.

V rámci výzkumu k této knize jsem se vydal do nejrůznějších měst Evropy, Ameriky, Afriky a Asie – nezdědka jsem přitom našel úplné protipóly, jako například Bombaj a Singapur, Šanghaj a Mexiko, či Lagos a LA. Napříč celým chronologickým výkladem jsem zvolil určitou posloupnost měst, která vyprávějí příběh nejen své doby, nýbrž obecně o stavu města jako takového. Některá z nich – třeba Athény, Londýn nebo New York – byla jasnou volbou. Další města – například Uruk, Harappa, Lübeck a Malakka – už tak povědomá být nemusí. Při zkoumání

historie měst jsem jako zdroje informací navštívil tržiště a bazary, bazény, stadiony a parky, pouliční stánky s jídlem a kavárny, obchody, nákupní střediska a obchodní domy. Hledal jsem odžitou zkušenost měst a intenzitu každodenního života v nich, k jejichž nalezení jsem použil obrazy, romány, filmy a písně, stejně jako oficiální záznamy. Abyste městu porozuměli jako celku, musíte ho zažít smyslově – je tedy třeba pozorovat, čichat, dotýkat se, procházet, číst a zapojit představivost. Po velkou část historie se městský život točí kolem smyslna – jídla a pití, sexu a nákupů, pomluv a her. A vše, co hraje roli ve výsledném divadle městského života, je neodmyslitelnou součástí *Metropolis*.

Města mají úspěch z velké části proto, že skýtají potěšení, vzrušení, okouzlení a povyražení, ale také moc, peníze a jistotu. Jak se dozvíte v knize, po více než 6 000 let lidstvo znova a znova experimentuje s pojetím života ve víru velkoměsta. Jsme přeborníci v žití ve městech, která jsou zase houževnatá a dokážou vzdorovat válkám a katastrofám. Co nám už ale tak dobře nejde, je výstavba těchto měst. Ve jménu pokroku jsme si vymysleli a postavili místa, v nichž jsme spíše uvěznění než svobodní a která nás příliš nepovznáší, ba naopak zbídačují. Dochází k mnoha zbytečným přehmatům jen kvůli tomu, že se odborníci ženou za snem dokonalé, vědecky řízené metropole. Nebo, řečeno méně dramaticky, z plánování měst často vzejde až sterilní prostředí, ochuzené o energii, které žití ve městě dávají smysl.

V době, kdy je nejen více velkoměst, ale také velkých úseků obydlí světa, které se urbanizují, už nemůže být otázka toho pravého způsobu žití ve městech naléhavější. Poprat se postupně s jednou z největších výzev třetího tisíciletí můžeme jedinečně, pochopíme-li ohromující rozsah městské zkušenosti v čase a napříč kulturami. Města nikdy nebyla dokonalá a nikdy je s tímto cílem ani nemůžeme stavět. Vždyť velký díl potěšení a dynamiky související s městy pramení z jejich prostorové neuspořádanosti. Tím myslím rozmanitost budov, lidí a činností, které se různě mísí a jsou nuceny k interakci. Spořádanost je v podstatě *protimluvem* města. Tím, co město činí přitažlivým, je jeho pozvolný vývoj – proces, při němž je vybudováno a pak zase přestavěno, zpátky od píky, což se opakuje po generace a vzniká tak hustě protkaná, bohatá struktura města.

Tato neuspořádanost je jádrem všeho městského. Vezměte třeba město typu Hongkongu či Tokia, kde mrakodrapy shlížejí dolů na ulice, kde se to jen hemží chodci a pouličními prodavači jídla a kde se odehrává

cvrkot kolem trhů, obchůdků, restaurací, prádelen, barů, kaváren, lehkého průmyslu a dílen. Nebo pomyslete na osídlení jako Dharavi v káfonii megaměsta, které je výjevem nepřetržitého, překotného dění na úrovni ulice – místo, kde lze všechny základní potřeby uspokojit v rámci malého prostoru. Jak v 60. letech 20. století vyjádřila americko-kanadská spisovatelka Jane Jacobsová, hustota zalidnění města a život v jeho ulicích vytváří pojetí městskosti, tedy umění býti občanem. Pochůzná městská čtvrti jsou jednou z klíčových součástí pobytu ve městě. Dále si vybavte moderní města po celém světě, v nichž se důsledně odděluje maloobchod, lehký průmysl, obytné a kancelářské zóny. V mnoha případech slouží toto dělení do jednotlivých čtvrtí podle funkce k dosažení hygieničnosti měst. Ta jsou pak úhledná a čistá, ale také bez energie. Ano, i takový efekt může mít urbanismus. Podobně je tomu u automobilů. S příchodem masového vlastnictví aut – nejprve ve Spojených státech, pak v Evropě a později v Latinské Americe, Asii a Africe – se zásadě změnila struktura měst. Dálnice sice usnadnily proces suburbanizace a fungování venkovského maloobchodu, v centrech měst zato přispěly široké, rušné silnice a hektary parkovacích kapacit k vymýcení posledních zbytků pouličního dění.

Pokud je řeč o skutečnosti, že urbanizaci podléhá více než 50 % světové populace, nenechme se mýlit. Velký podíl novodobých obyvatel měst nevede městský styl života – pokud máme na mysli, že žijí v pochůzných čtvrtích, mají snadný přístup ke kultuře, zábavě, rekreaci, zaměstnání, veřejným prostranstvím a obchodům. Mnoho z oněch 50 % žije *před*-městský život – ať už v okázalých jednogeneračních domech obklopených travou, nebo v takzvaných „městech příchozích“ – squatterských táborech těsně sousedících s okrajem rychle se rozvíjejících metropolí.

Problémem dvacátého prvního století není fakt, že se poměšťujeme moc rychle, nýbrž že se nepoměšťujeme dostatečně. Proč je to tak důležité? Nebylo by, kdybychom mohli být tak marnotratní vůči přírodě, jak se nám jen zamane. Skutečnost, že se do měst každý den řine 200 000 lidí – nebo že jsme se kolem roku 2010 stali převážně městským druhem –, budí pozornost. To ale není celý příběh. Mnohem znepokojivější je poznatek, že zatímco se mezi rokem 2000 a 2030 podle všeho zdvojnásobí populace ve městech, plocha, kterou zabírá betonová džungle, se ztrojnásobí. Jen za tyto tři desetiletí se zvětší rozsah naší městské činnosti o plochu odpovídající Jihoafrické republice.⁶

Tento celosvětový růst měst vyhání naše města do mokřin, divočiny, deštných lesů, ústí řek, mangrovových lesů, říčních niv a na zemědělskou půdu – což má zničující následky pro biodiverzitu a klima. Před onou draze zaplacenou epopejí jménem urbanizace musí ustoupit i hory. A tak to je doslova: od roku 2012 bylo na odlehlém severozápadě Číny nemilosrdně strženo přes 700 horských štítů a vzniklou sutí byla vysypána údolí s cílem vytvořit umělou plošinu, na níž se staví zářivé nové město mrakodrapů zvané Lan-čou (Lanzhou New Area), zastávka na Nové hedvábné stezce.

Jádra čínských měst – jako před nimi těch amerických – mají poslední dobou menší hustotu zalidnění, jak silnice a výstavba kancelářských prostor vytlačují obyvatele ze stísněných, víceúčelových městských čtvrtí na předměstí. Je to součást celosvětového trendu nízkohustotní urbanizace a růstu, které jsou přímo závislé na využití automobilu. Když se zlepší majetkové poměry lidí, začnou vyžadovat větší životní prostor. Pokud se občané čínských a indických měst rozhodnou inspirovat velkorysou hustotou zalidnění, v jaké žijí Američané, jejich míra užití vozidel a nároky na energii zvýší globální uhlíkové emise o 139 %.⁷ Epidemie koronaviru v roce 2020 a hrozba dalších pandemií do budoucna by opět mohly obrátit příznivý vítr proti městům a přimět lidi k útěku z metropolí, v nichž jsou dlouhá období karantény a lockdownu téměř nesnesitelná a riziko nákazy větší. Pokud k tomu dojde, ekologické škody budou opravdu vážné.

V teplejším, vlhčím a drsnějším podnebí by města mohla nabídnout východisko z problému. Jak popisují napříč dlouhou historií nastíněnou v *Metropolis*, města jsou houževnatá, přizpůsobivá stvoření schopná obstát a reagovat na všelijaké katastrofy, a my jsme zase přizpůsobivý městský druh dlouhodobě navyklý na tlak a možnosti života ve městě. A měli bychom urychleně hledat další inovace. V současném století čelí dvě třetiny předních metropolí s populací nad 5 milionů, včetně Hongkongu, New Yorku, Šanghaje, Jakarty a Lagosu, hrozbě stoupající hladiny moře – mnohem více se jich ocitá ve velké výhni v důsledku rostoucích teplot a trpí ničivými bouřemi. Naše města jsou v přední linii rýsující se environmentální pohromy. Právě z tohoto důvodu by mohla být v popředí snahy o zmírnění dopadů klimatických změn. Jednou z nejpozoruhodnějších vlastností měst je jejich schopnost proměny. Města se po celou historii přizpůsobují klimatickým změnám, posouvání obchodních stezek, měnícím se technologiím, válkám, chorobám

a politickým zvrátům. Například velké pandemie devatenáctého století formovaly novodobá města, neboť uspíšily vývoj ve stavebním inženýrství, kanalizaci a územním plánování. Pandemie století dvacátého prvního změnila města tak, že si to zatím nedokážeme ani představit. V době klimatické krize se nutně budou přizpůsobovat novým okolnostem.

Jak bude taková evoluce vypadat? Co existují města, je jejich velikost určována převažujícím druhem dopravy, vnějšími hrozbami, dostupností zdrojů a cenou přílehlé zemědělské půdy. Po většinu historie tyto faktory držely růst měst na uzdě. Pouze blahobytná a mírová společenství se mohla trochu roztahovat. V tomto století nebudou naši bezpečnost ohrožovat invaze armád, nýbrž nestálé klima. Lidnatá města s linkami veřejné dopravy, pochůznými čtvrtěmi a širokou škálou obchodů a služeb produkují mnohem méně oxidu uhličitého a mají výrazně nižší spotřebu zdrojů než rozpínající se osídlení. Jejich kompaktnost zmírňuje, tedy alespoň do určité míry, hrozící střet s přírodou, protože se jich netýkají prohřešky spojené s rozmachem. Tím nechci pobízet, abychom se všichni nahnali do městských center: tam zkrátka není dost místa. Mluvím o urbanizaci okolí metropolí – předměstí a čtvrtí na periferii –, které v konečném důsledku přejímá podoby a funkce, hustotu zalidnění, různorodé využití a prostorovou neuspořádanost, jež jsou spojené s městskými centry.

Během lockdownů v roce 2020 se hustota zalidnění měst, která předtím představovala výhodu, změnila v hrozbu. Společenské družení – jedna z radostí městského života – se stalo něčím, čeho je radno se za každou cenu vyvarovat, jako by snad spoluobčané byli úhlavními nepřáteli. Místo aby se shlukovali, bylo miliardám lidí nařízeno držet si od ostatních odstup. Život ve městě se obrátil vzhůru nohama. Avšak pro všechnu tu zranitelnost městské populace vůči nemocem a dopadům lockdownů bychom neměli zapomínat na skutečnost, že zhušťování je zásadním činitelem dosažení udržitelnosti životního prostředí. Ekonomové a urbanisté právem vyzdvihují „sdružovací efekt“, díky němuž mají moderní metropole takový úspěch ve znalostní ekonomice. Funguje to ale v mnoha různých směrech, tedy nejen na poli technologických startupů. Kompaktní městská území podněcují všemožné formy inovace a kreativity, a to i na úrovni obytných čtvrtí – tedy tam, kde nejde tolik o vysoké finance a technologické zázraky jako spíše o každodenní život. To dokazují četné příklady z historie. Jinými slovy, fungující a vynalézavé komunity dodávají městům větší odolnost přesně v době, kdy

je zapotřebí houževnatých, přizpůsobivých měst připravených čelit novým vážným výzvám klimatických změn a pandemií. Energie Dharavi, lagoské Počítačové vesnice Otigba a tisíců dalších neformálních komunit je důkazem onoho důvtipu, který se ve městě uplatňuje den co den.

Řešení tohoto druhu vyžaduje urbanizaci života v opravdu masivním rozsahu. Především je třeba, abychom rozšířili obzor své představivosti a dokázali tak města přijmout ve vší jejich rozmanitosti. Historie je důležitým průvodcem na cestě k prozření, na jejímž konci je plnohodnotné pochopení městské zkušenosti.

ZROZENÍ MĚSTA

URUK, 4000–1900 PŘ. N. L.

Enkidu žije v souladu s přírodou. Je silný jako „kámen z nebes“, božsky krásný a jeho srdce naplňuje radost, když se svobodně prohání s divokými zvířaty. To trvá do chvíle, než uží nahou postavu Šamchat koupající se ve studánce. Enkidu, očarován tím, že poprvé vidí ženu, se s Šamchat šest dní a sedm nocí miluje.

Nasyčen nespoutaným, neutuchajícím tělesným spojením se Enkidu pokusí o návrat ke svobodě divočiny. Jeho moc nad přírodou však pomínila. Zvířata se ho straní, je oslaben a poprvé jej zachvátí pocit osamění. Zmatený se vrátí k Šamchat. Ta svému milenci poví o svém domově, bájném městě Uruk, kde se nachází velkolepé stavby, stinné palmové háje a za mohutnými zdmi ohromné davy lidí. Ve městě zastávají muži nejen manuální, ale také intelektuální práci. Lidé nosí nádherné oděvy a každý den se koná nějaká slavnost, jejíž „tempo udávají bubny“. Jsou tu také nejkrásnější ženy na světě, „obdařené půvabem a plné rozkoší“. Šamchat naučí Enkidua jíst chléb a pít pivo. Řekne mu, že v jejím městě se jeho schopnosti stanou základem opravdové moci. Enkidu si oholí chlupaté tělo, kůži pomaže oleji, nahotu skryje pod drahými oděvy a vypraví se do Uruku. Zřekl se tak svobody a ryzích pudů přírody, přitahován městem skýtajícím pokušení sexu, jídla a přepychu.

Města od Uruku a Babylonu po Řím, Teotihuacán a Byzantion, od Bagdádu a Benátek po Paříž, New York a Šanghaj od nepaměti oslňují lidi, neboť jako vysněná města proměnila představy ve skutečnost a stala se vrcholem lidské tvořivosti. Enkidu ztělesňuje lidstvo v jeho čisté přirozenosti, donucené volit mezi svobodou divočiny a strojeností města. Šamchat je zosobněním vybraných způsobů města. Stejně jako

ona jsou města zdrojem poblouznění a svodů, slibují naplnění naší moci a potenciálu.¹

Příběh Enkidua najdeme v úvodu *Eposu o Gilgamešovi*, nejstaršího literárního díla lidstva, jehož psaná podoba sahá do doby nejméně 2100 let př. n. l. Epos byl dílem vzdělaného, vysoce urbanizovaného sumerského národa žijícího v Mezopotámii, tedy dnešním Iráku. Každý, kdo stejně jako smyšlený Enkidu poprvé přicházel do Uruku v jeho vrcholné době řádově 3000 let př. n. l., si musel myslet, že ho šálí smysly. Uruk, čítající mezi 50 000 a 80 000 obyvateli a zabírající plochu kolem 8 kilometrů čtverečních, byl nejhustěji obydleným místem na planetě. Město se jako mraveniště tyčilo na pahorku, jehož základy stály na činnosti mnoha generací, navrstveném odpadu a odhozeném stavebním materiálu, které daly vzniknout uměle vytvořené akropoli dominující nad vodorovnými pláněmi a viditelné již zdálky.

Ještě jste ani zdaleka nedošli do samotného města a už upoutalo vaši pozornost. V okolí Uruku se hospodařilo a příroda sloužila k naplnění potřeb města. Na polích o rozloze stovek tisíců hektarů, uměle zavlažovaných strouhami, se chovaly ovce a pěstovala pšenice a datle, které měly tuto metropoli nasýtit, a ječmen na výrobu piva, kterým se lid napájel.

Nejvíce ohromující však byly strmící chrámy zasvěcené bohyni lásky a války jménem Eanna a bohu nebes Anuovi, postavené na obřích plošinách vysoko nad městem. Stejně jako zvonice a kupole ve Florencii nebo les mrakodrapů v Šanghaji dvacátého prvního století byly nezaměnitelným charakteristickým vizuálním znakem. Anuův velkolepý Bílý chrám postavený z vápence a omítnutý sádrou odrážel sluneční světlo stejně působivě jako kterýkoli moderní mrakodrap. Coby jakýsi maják nad pláněmi vysílal zprávu o zde sídlící civilizaci a moci.

Pro obyvatele starověké Mezopotámie bylo město symbolem vítězství člověka nad přírodou – umělé, násilně vytvořené prostředí toho bylo zřetelným důkazem. Městské hradby protkané branami a čnějícími věžemi měřily v obvodu devět kilometrů a na výšku sedm metrů. Při průchodu jednou z bran by vám okamžitě došlo, jakým způsobem si obyvatelé města vítězství nad přírodou vydobyli. Kolem vlastního města byly úhledné zahrady plodící ovoce, byliny a zeleninu. Rozsáhlá síť kanálů přiváděla vodu z Eufratu do srdce města. Podzemní systém hliněných trubek odváděl splašky desetitisíců lidí mimo hradby. Zahrady a datlovníky musely v okamžiku nutnosti ustoupit vnitřnímu městu. Bludiště úzkých,

křivolakých ulic a uliček, v nichž se tísnily malé domky bez oken, dost možná vyvolávalo neuvěřitelně skličující pocit a skýtal jen málo volného prostoru. Toto rozložení však mělo vytvářet městské mikroklima, v rámci něhož stinný chládek dosažený úzkými ulicemi a hustotou zástavby zmírňoval intenzitu mezopotámského slunce.²

Hlučný, přeplněný a rušný Uruk a jeho sesterská města v Mezopotámii byly na povrchu Země něčím jedinečným. V literárním díle ze zhruba stejné doby jako *Epos o Gilgamešovi* líčí autor svou představu, jak bohyně Inana zařídila, že

budou ustanoveny skladovací prostory, ve městě budou vystavěna obydlí, místní lidé budou jíst skvělé jídlo a pít znamenité nápoje, ti zhýčkaní volající po oddychu se budou moct potěšit na nádvořích, davy lidí budou proudit do slavnostních míst, lidé budou stolovat se svými známými, všude kolem se budou společně plavit cizinci jako neobvyklí ptáci na obloze... na veřejných prostranstvích se budou strkat opice, impozantní sloni, buvoli, cizokrajná zvířata, ale také čistokrevní psi, lvi, kozorožci a ovce s dlouhou vlnou.

Spisovatel dále vykresluje město s obrovskými sýpkami na pšenici a zásobárnami zlata, stříbra, mědi, cínu a lazuritu. Do města se valily všechny vymoženosti světa, aby si jich mohli obyvatelé ve jménu tohoto vysoce idealizovaného světa náležitě užít. Do toho všeho „uvnitř města zněly bubny *tigi*, vně zase flétny a nástroje zvané *zamzam*. V přístavu, kde kotvily lodě, to hýřilo radostí“.³

„Uruk“ znamená prostě „město“. Byl prvním městem na světě a více než 1 000 let také jeho nejmocnějším centrem městského dění. Když se lidé začali shlukovat do početných komunit, věci neskutečně rychle nabraly jiný směr. Obyvatelé Uruku byli průkopníky převratných technologií a svědky podstatných změn ve způsobu bydlení, oblékání, stravování a myšlení. Vynález města na březích Eufratu a Tigridu rozpoutal novou nezastavitelnou hybnou sílu dějin.

*

Konec poslední doby ledové, přibližně před 11 700 lety, značně změnil život lidí na Zemi. Po celém světě začaly společnosti lovců-sběračů obhospodařovat a zdomácňovat divoké plodiny, které těžily z oteplování

planety. Nejprůhodnější oblastí pro zemědělství se však stal Úrodný půl-měsíc – půlkruhová oblast rozprostírající se od Nilu na západě dál až po Perský záliv na východě. Zahrnovala novodobý Egypt, Sýrii, Libanon, Izrael, Palestinu, Jordánsko, Irák, jihovýchodní část Turecka a západní okraj Íránu. Tento poměrně malý region se vyznačoval širokou škálou terénů, podnebí a nadmořských výšek, které zase nabízely mimořádnou biodiverzitu. A co bylo pro vývoj lidské společnosti nejdůležitější, byly zde původní divoké odrůdy mnoha moderních zemědělských plodin – pšenice dvouzrnky a jednozrnky, ječmene, lnu, cizrny, hrachu, čočky a vike – a velcí savci vhodní k domestikaci: krávy, kozy, ovce a prasata. Během několika tisíciletí se kolébka zemědělství stala kolébkou urbanizace.

Roku 1994 byly v tureckém Göbekli Tepe („Břichatý kopec“) zahájeny archeologické výzkumy pod vedením Klause Schmidta. Byl odhalen rozsáhlý obřadní komplex sestávající z masivních kamenných sloupů ve tvaru písmene T uspořádaných v kruzích. Tato působivá lokalita nebyla vybudována žádnou vyspělou a zavedenou hospodářskou komunitou. Obří dvacetitunové kameny byly vytěženy a přineseny na vrch před 12 000 lety (srovnejme se stavbou Stonehenge započatou před 5 000 lety). Tento objev zcela převrátil tradiční způsob uvažování. Dostali jsme totiž důkaz, že se lovci-sběrači v opravdu velkém rozsahu sdružovali a spolupracovali. Odhaduje se, že se musely spojit síly 500 lidí z různých skupin a kmenů, aby dokázali těžít vápencové megality a přemísťovat je na kopec. Byli motivováni uctíváním jednoho či více nám neznámých bohů a splněním svaté povinnosti. Neexistuje žádný důkaz o tom, že by na Göbekli Tepe kdy někdo žil. Jednalo se totiž o poutní a kultovní místo.

V tradičním pojetí lidé věřili, že podobný úspěch se dostaví jedině poté, co období nadbytku obilí uleví části komunity od břemene každodenní starosti o živobytí a umožní věnovat se specializovaným činnostem nezaměřeným na výkon. Jinými slovy mluvíme o době po vynálezu zemědělství a vesnic. Avšak Göbekli Tepe tento trend uvažování obrací vzhůru nohama. První stavitele a věřící na vrcholku kopce udržovala v kondici ohromná spousta okolní lovné zvěře a jedlých bylin. Taková hojnost volně dostupných zdrojů potravy v sepětí se sofistikovaným náboženským zřízením v homo sapiens podnítila podstatné změny ve způsobu života a kmenovém uspořádání, které do té doby fungovaly po více než 150 000 let.

Nejdříve byl chrám a teprve potom hospodářství, jehož vznik možná uspíšila nutnost nakrmit usazenou populaci oddanou náboženství.

Genetickým mapováním bylo zjištěno, že vůbec první domestikované kmeny pšenice jednozrnky pocházejí z doby asi 500 let poté, co se začalo pracovat na svatyni, z lokality vzdálené od Göbekli Tepe asi třicet kilometrů. Tehdy byly na vrcholcích kopců v okolí vztyčeny sloupy ve tvaru T a nedaleko nich zřízeny vesnice.

Göbekli Tepe zůstalo uchováno novodobým archeologům, protože bylo zhruba 8000 let př. n. l. z nějakého neznámého důvodu záměrně pohřbeno. Až do výstavby sumerských chrámů na jihu Mezopotámie o 5000 let později nedošlo k žádným podobným pokusům o vybudování monumentu srovnatelného měřítka. V průběhu tisíciletí populace lidí v Úrodném půlměsíci experimentovaly s novými způsoby života.

Neolitická revoluce netrvala dlouho. Kolem roku 9000 př. n. l. se většina obyvatel Úrodného půlměsíce živila potravou z přírody. Asi 6000 let př. n. l. se v regionu uchytilo zemědělství. Během mnoha generací ustoupily kmeny lovců-sběračů s různorodým jídelníčkem a kočovným životním stylem ustáleným hospodářským společenstvím, která se věnovala pěstování několika základních surovin a chovu dobytka. Lidé, kteří propojili lov s pěstováním divokého obilí, postavili Jericho, které bylo nejdříve jakýmsi táborem. Během 700 let se stalo domovem několika stovek lidí pěstujících pšenici dvouzrnku, ječmen a luštěniny. Ochranu jim zajišťovaly bytelné hradby s věží. Çatalhöyük v moderním Turecku, jehož populace v sedmém tisíciletí př. n. l. čítala mezi 5000 a 7000 obyvateli, dosáhl co do lidnatosti společenství na poměry dávnověku nevídané hranice.

Z Jericha ani Çatalhöyüku však nevzniklo město. Zůstaly přerostlými vesnicemi, které měly v mnoha ohledech daleko do charakteru a účelu běžně spojovaného se životem ve městě. Jak se zdá, města nebyla produktem privilegovaných oblastí se svěžími, úrodnými poli a dostupným stavebním materiálem. Zdejší život byl možná až *moc* dobrý. Půda těmto komunitám poskytovala vše potřebné a případné mezery zaplnil obchod.

Města se poprvé objevila na jihu Mezopotámie, na okraji Úrodného půlměsíce. Dlouhá léta to vysvětlovala jedna teorie. Není tu moc příznivá půda a podnebí. Je tady málo srážek, země je suchá a rovinatá. Potenciál takové pustiny bylo možné pozvednout jedině využitím vody z řek Eufratu a Tigridu. Lid se společnými silami pustil do tvorby zavlažovacích systémů, kterými se přiváděla voda z řek, a následně byla založena pole. Rázem mohla země plodit ohromné zásoby obilí. Města tudíž nebyla produktem mírného podnebí plného hojnosti, nýbrž o poznání

drsnějších klimatických pásů, které byly krajní zkouškou lidské vynalézavosti a spolupráce. A tak se na jihu Mezopotámie z vítězství člověka nad vším protivenstvím zrodila první města světa. Ve středu města se nacházel chrám a kněžská a úřednická elita, která koordinovala přerod krajiny a správu opravdu silné populace.

Teorie je to přesvědčivá. Ovšem stejně jako u tolika našich dalších představ o raném vývoji civilizace i tato byla nedávno přehodnocena. Okolnosti, z nichž vzešlo město, byly celkově mírnější a více rovnostářské.

Sumeřané spolu s národy, které přišly, aby sdílely svou víru, věřili, že první město vzniklo z prapůvodního močálu. V jejich příbězích se hovořilo o vodním světě, kde se lidé pohybovali na loďkách. Na destičkách byly vyobrazeny žáby, vodní ptactvo, ryby a rákosí. Dnes jsou jejich města pohřbena pod písčnými dunami bezútěšné, nehostinné pouště daleko od moře a velkých řek. První archeologové nechtěli věřit mýtu o tom, že se tato pouštní města zrodila z močálu. Legenda o obojživelném původu města se však shoduje s posledními objevy týkajícími se proměn ekologie na jihu Mezopotámie.

Základy urbanizace pomohly položit klimatické změny. V pátém tisíciletí př. n. l. se hladina Perského zálivu oproti tehdejší výšce zvedla o dva metry, což bylo způsobeno tzv. holocenním klimatickým optimem, během něhož celosvětově výrazně stouply teploty a hladina moří. Čelo zálivu sahalo o 200 kilometrů dál na sever než dnes a pokrývalo suché oblasti jižního Iráku obrovskými bažinatými plochami. Tyto deltovité mokřiny, kde se Tigris a Eufkrat vlévaly do zálivu, se následkem nových podmínek zapříčiněných změnami klimatu staly magnetem pro migranty. Nacházela se zde škála snadno dostupných výživných potravin. Slané vody oplývaly rybami a měkkýši, bujná vegetace na březích říček a potůčků v deltě poskytovala úkryt pro zvěř. Nebyl tu jen jeden ekosystém, ale hned několik. Zelená náplavová planina podpořila pěstování obilí, polopoušť zase stádový chov dobytka. Tato delta významně pomohla národům, které sem přišly z různých kultur Úrodného půlměsíce. Přistěhovalci s sebou ze severu přinesli znalosti například o stavbě budov z cihel z nepálené hlíny, zavlažování a výrobě keramiky. Osadníci budovali vesnice na písčných pahorcích vystupujících z mokřiny a pevnosti půdy pod nohama docílili tak, že vytvořili rákosový podklad zpevněný živíci.⁴

Mnoho tisíciletí předtím, v Göbekli Tepe, využila společenstva lovců-sběračů své lovecké bašty a vystavěla něco, co je převyšovalo. Něco,

k čemu v podobném smyslu slova došlo před rokem 5 400 př. n. l. na písčité mělčíně při laguně, kde se poušť setkávala s močály Mezopotámie. Lid toto místo možná zprvu vnímal jako posvátné, protože laguna byla vysloveně životadárná. Nejranějšími doklady o životě lidí zde, na písčitém ostrově, jemuž se později začalo říkat Eridu, byly kosti ryb a divokých zvířat a schránky škeblí, což napovídá, že toto místo bylo zasvěceno rituálním hostinám. Časem byla postavena malá svatyně k uctívání boha sladkých vod.

V průběhu generací byla tato primitivní svatyně několikrát přestavěna, přičemž pokaždé se o kus zvětšila a sofistikovala. Nakonec se chrám, vyzvednutý na cihlovou plošinu, tyčil nad krajinou. Hojnost divokých zvířat i pěstovaných potravin, kterou delta nabízela, byla pilířem stále ambicióznějších stavitelských projektů. Ostrov Eridu začal být uctíván jako právě to místo, kde vznikl svět.

Podle sumerského náboženského zřízení byl svět vodním chaosem, dokud bůh Enki nestvořil rákosový rám, který naplnil blátem. Nyní se mohli bohové chopit stavby svých příbytků na souši získané spojením rákosu a bláta – úplně stejně, jako původní obyvatelé mokřiny postavili své vesnice. Enki se rozhodl založit chrám na Eridu, kde se voda přerodila v zem. Aby „usídlil bohy tam, kde jejich srdce plesají“ – jinými slovy v chrámech –, stvořil Enki lidstvo, aby jim sloužilo.

Močály, rozprostírající se mezi mořem a pouští, představovaly rozcestí mezi řádem a chaosem, životem a smrtí. Úžasné dary delty, oázy v jinak nehostinném prostředí, daly vzniknout představě, že se jedná o nejzaslábenější místo v rámci celého božského plánu. Navzdory vši hojnosti, kterou skýtala, nebyla zcela bezpečná pro život. Když jarní slunce rozpouštělo velké objemy sněhu v odlehlých horách Arménie a pohořích Taurus a Zagros, chovaly se řeky v deltě nepředvídatelně a nebezpečně. Vesnicím plným rákosových domků i veškerým polím hrozilo, že budou smeteny prudkým přívalem vody. Jindy zase rychle se valící duny pohřbily krajinu pod pískem. Chrám, stojící na pevných základech a chráněný před záplavami, byl určitě přesvědčivým symbolem jistoty uprostřed rozmarů přírody. Nejenže byl ostrov Eridu místem, kde se zhmotnil svět, chrám byl navíc vnímán jako faktické sídlo Enkiho. Cihlové zdivo vyžaduje neustálou údržbu, a tak byli pobožní lidé na Eridu využiti k tomu, aby pomohli Enkimu držet chaos na uzdě.⁵

Na oplátku bylo třeba tyto dělníky boha zaopatřit a ubytovat a musela také existovat nějaká kněžská autorita zodpovědná za jednotlivé

přiděly. Kolem chrámu vyrostly dílny, v nichž vznikaly ozdoby vhodné pro příbytek boha. Z Eridu se nikdy nestalo město. Proč, to vysvětluje sumerská legenda. Místo aby Enki rozdělával dary civilizace a urbanizace, sobecky je schraňoval uzamčené ve svém chrámu. To však trvalo jen do chvíle, než se Inanna, svatá zlodějka a bohyně lásky, sexu, plodnosti a války, vydala na lodi do Eridu a opila Enkiho. Zatímco Enki vyspával po pivním hýření, ukradla Inanna posvátné vědění a přes brakické vody ho vzala do své domoviny, na bažinatý ostrov Uruk. Tam všem odhalila boží moudrost.

Příběh je legendou o tom, co se skutečně událo. Ostrov Eridu se stal příkladem pro další následovníky. Na ostrovních návrších bažiny se začaly objevovat podobné duchovní objekty. Na jednom člověkem vytvořeném pahorku na březích Eufratu byl postaven chrám zasvěcený Inanně. Byl znám jako Eanna, „dům nebes“. Nedaleko, na kopci zvaném Kullaba, stál další chrám, domov boha nebes Anua. Národy obývající bažinu začaly vyznávat náboženství a usazovat se na tomto místě asi 5000 let př. n. l.

Zmíněné dvě chrámové oblasti Eanna a Kullaba se po několik následujících staletí dobudovaly a přestavovaly, pokaždé s větší ctizádostí a architektonickou smélostí. Dva kopce, vzdálené od sebe nějakých 800 metrů, byly propojeny a vzniklo jedno velké osídlené území známé jako Uruk. Chrám na Eridu, který byl po celou dobu přestavován v tomtéž duchu, nakonec urucký lid nahradil něčím o poznání větším a velkolepějším. Šlo o kulturu, pro niž bylo charakteristické bourání a neustálá změna.

Její hnací silou byla hromadná snaha vytvořit skvostná díla. Delta poskytovala přirozené zásoby potravy, čímž se uvolnila kapacita pro mnoho rukou na tvrdou dřinu na stavbě a hlav, které veřejné práce plánovaly. Toto vodní prostředí rovněž umožňovalo hladkou lodní dopravu. Mokřiny byly zdrojem pohonu urbanizace. Ale silná ideologie byla postavena na úsilí neustrnout a hnát ji ještě dál. Jak jinak si lze vysvětlit tak masivní vynaložení fyzické práce a času? Na chrámových komplexech Eanna a Kullaba nebylo nic pragmatického. Rané chrámy připomínaly ten na Eridu. Ovšem pozoruhodní uručí stavitelé v architektuře učinili mílové kroky a vyvinuli zcela nové techniky. Na pevný podklad používali udusanou hlínu, kterou živící impregnovali proti vodě. Z vápencových bloků (těžených více než osmdesát kilometrů daleko od města) a litého betonu dělali základy a zdi. Nepálené cihly vnějších zdí a sloupů zdobily mozaiky z geometrických vzorů složené z milionů malovaných terakotových střípků.

Když započaly práce na novém chrámu, ten starý se zavezl sutí. Tím vznikl základ terasy, na níž byla následně vybudována nová podoba chrámu. Tyto obří akropole, věrné tomu, že je společnými silami vybudoval právě lid, neměly být mimo dosah místního obyvatelstva, nýbrž naopak dostupné všem. Se zemí je spojovaly průvodní schodiště a rampy, ústřední budovy byly lemovány řadami sloupů, pod nimiž se vnitřní prostory otevíraly světu. Byly obklopeny nádvořími, chodníky, ochozy, dílnami a zavlažovanými zahradami. Tyto ohromné stavby se staly středobodem, kolem něhož se město rozrostlo v oblast 400 hektarů natěsnaných, úzkých uliček, v nichž bydlely desetitisíce lidí.⁶

Pak ale ve druhé polovině čtvrtého tisíciletí př. n. l. jižní Mezopotámie zažila další etapu náhlých klimatických změn. K rychlému meziročnímu zvyšování teplot se přidal úbytek srážek, což znamenalo, že opadly hladiny dvou velkých řek. Pobřeží Perského zálivu bylo najednou dál než původně v době středního holocénu. Močály a říčky, které daly život Uruku, se začaly ucpávat a vysychat.

Přerod této krajiny před 5 000 lety nadlouho zastřel vnímání bažiny jako původního hybatele urbanizace. Avšak z pohledu celosvětového kontextu a ve světle některých velmi čerstvých objevů není příklad z Mezopotámie nijak ojedinělý. Pokud někde vznikala samostatně fungující města, byla to právě ta v optimálních podmínkách mokřin. První centrum městského dění v Americe, San Lorenzo v současném Mexiku, leželo na vyvýšeném místě s výhledem na síť řek, které se klikatily deltovitými bažinami a ústily do Mexického zálivu. Stejně jako první stavitelé Eridu a Uruku byli Olmékové ze San Lorenza druhého tisíciletí př. n. l. rybáři a o potravu se museli sami přičinit, přičemž za mnohé vděčili místnímu horkému a vlhkému vodnímu prostředí. A jako v případě Eridu se jednalo o kultovní místo, proslulé obrovitými kamennými podobiznami hlav božstev. První města v Číně vznikla během dynastie Šang současně s Olméky (1700–1050 př. n. l.), a sice na bažinaté náplavové planině na spodním toku Žluté řeky. Ve starověkém Egyptě zase bylo slovutné hlavní město Memfis založeno v místě, kde se delta setkávala s Nilem. Příběh se odvíjí podobným směrem i v subsaharské Africe, kde první urbanizace probíhala od doby přibližně 250 let př. n. l. ve městě Djenné-Djenno v bažinách vnitřní delty Nigeru, tam, kde se dnes nachází Mali.⁷

První města samozřejmě nevzešla v plné míře jen z močálu. Neobjevila se ani bez vzájemného ovlivnění společenstev z jiných krajů. Spíše

to bylo tak, že tato vábivá mokřinná stanoviště vtahovala lidi nejrůznějších kultur. Ti s sebou přinesli své stavební postupy, víru, nástroje, zemědělství, řemesla, obchod a způsob uvažování. Změna klimatu učinila jih Mezopotámie nejlidnatějším místem na Zemi.

V mokřém a nepředvídatelném životním prostředí tohoto typu byla opravdu lákavá představa trvalého města, které ztělesňovalo důkaz vítězství člověka nad přírodou. Ostrov Eridu vznikl ze střetu víry a reliéfu krajiny. Hojné, výživné a samoobnovitelné bohatství mokřin nejen posunulo města na první příčku, navíc jim dodalo energii potřebnou k tomu, aby se rozrůstala a byla komplexnější než ostatní osady.⁸

Když se životní prostředí na jihu Mezopotámie zásadně proměnilo, způsob života spjatý s močály zanikl. Tou dobou (po tisíc let trvajícím vývoji) však již byla městská civilizace vyspělá. Po ústupu bažin zůstal Uruk bez života. Dějiny urbanizace ale z velké části utvářela schopnost lidí přizpůsobit se změnám životního prostředí a zároveň jej uzpůsobit k obrazu svému.

Připraveni o své někdejší živobytí hledali hospodáři z močálů útočiště ve městě, což se odrazilo na zvýšení počtu urbanizovaného obyvatelstva spodní části Mezopotámie na 90 %. Takové velké shromáždění lidí s dlouhou tradicí v architektuře a technologiích dokázalo překonat nástrahy měnícího se podnebí a využít nového potenciálu náplavových planin k výstavbě velkoplošných zavlažovacích systémů, které uspokojí podstatnou část obyvatelstva. Jen na vysvětlenou, zemědělství tu bylo ještě před městem, ovšem zemědělská revoluce tohoto rozsahu byla výdobytkem revoluce městské.

*

Město je mnohem víc než pouhý shluk budov: od ostatních lidských kolonií se neodlišuje zas tak svým fyzickým zjevem jako spíše činností, kterou v nás podněcuje. Ve městě se můžeme věnovat profesím, které nejsou na vesnici či hospodářství možné. Uruk byl známý jako „božská dílna“, místo proslulé velice zručnými zlatníky, taviči mědi, hutníky a klenotníky. Významný podíl populace tvořili dovední řemeslníci, kteří pracovali s různými materiály včetně kamene, kovů a drahokamů. Luxusní suroviny, po nichž byl ve velkoměstě hlad, nebyly v okolí k dispozici. Avšak změna podnebí nepřinesla jen štědrou úrodu. Koryta menších řek, která se kdysi vinula brakickými močály, byla přetvořena

v sít městských kanálů propojujících město s oním mocným obchodním tokem, Eufратem.⁹

Ostrový dnes známé jako Bahrajn byly zásobárnou perleti a vzácných ulit. Z východní Anatolie, Íránu a Arábie proudilo zlato, stříbro, olovo a měď. Uručí řemeslníci dychtili po obsidiánu, křemenu, serpentinu, mastku, ametystu, jaspisu, alabastrové sádře, mramoru a dalších atraktivních materiálech. Z hor Afghánistánu a severního Pákistánu, vzdálených přes 2 400 kilometrů, se dovážel vysoce žádaný tmavomodrý lazurit. Karneol a achát pocházely z větší dálky, z Indie. Takové přepychové materiály byly v příbytcích bohů nutné na okrasu. Z nákladně zdobených šperků, zbraní, pohárů na nápoje a nejrůznějších nádob se však mohli těšit i obyčejní smrtelníci. Mohli si pochutnat na vínu a olejích, které sem přijely lodní dopravou.¹⁰

Starověký Uruk byl cíleně rozdělen na více okrsků, které se vždy specializovaly na konkrétní profesi. Jednotlivci i rodiny pracovali na dvorech svých domů nebo v dílnách. Hustota zástavby a rozvržení města s chladivými odstíněnými ulicemi nahrávaly družení a mísení obyvatelstva – a s nimi šla ruku v ruce výměna názorů, experimentování, spolupráce a intenzivní konkurence. Za svou prudkou dynamiku a rychlý rozmach vděčil Uruk do velké míry faktu, že byl původcem obchodu.

Epos o Gilgamešovi je zdrojem otázek týkajících se města, které jako by spíše patřily do dnešní doby. Jak a proč se lid uvolil přistoupit na dohodu s Enkiduem a usadil se hlavně ve městech? A jakou daň zaplatili za to, že vyměnili prostou svobodu za pohodlí města? Vynález města je poměrně nedávnou záležitostí a naše zkušenost s ním představuje jen nepatrnou část doby působení lidstva na planetě Zemi. Nač se vzdát ničím neomezeného způsobu života a místo něj jen vědomě přešlapovat v přelidněném, uměle vytvořeném prostředí? Jak se může druh, jenž se vyvíjel nesčetná tisíciletí pro život v jednom prostředí, přizpůsobit jinému, téměř zcela odlišnému? A co to stojí naši duši?

Autoři *Eposu o Gilgamešovi* si sami v různých zněních kladli podobné otázky. Jako mnozí další v celé historii vnímal král Uruku Gilgameš, napůl smrtelník a napůl bůh, městský život jako tíživý. S nebojácností divokého býka hleděl na obyvatele města svrchu. Muž divočiny jménem Enkidu byl stvořen bohy jako ten, co pomůže Gilgameše zkrotit. Enkidu a Gilgameš svým způsobem vytvoří jakousi dualitu – náš venkovský, přirozený instinkt se dostane do křížku s civilizovaným, městským já. Tím, že se vzájemně doplňují co do síly a energie, stanou se z kultivovaného

Gilgameše a barbarského Enkidua nerozluční přátelé. Enkidu povzbuzuje Gilgameše, ať svou horkokrevnost vybije tak, že podnikne stovky kilometrů dlouhou cestu do cedrového lesa v pohoří Libanon – tajného a zapovězeného sídla bohů – a tam se utká s nestvůrným strážcem, obrem Chuvavou. Jak někdy slyšíme, muž je opravdu mužem jen tehdy, dokáže-li se postavit přírodě, daleko od otupujících požitků města. Dobyťím lesa dojde Gilgameš věčné cti a slávy, po nichž tolik touží.

To ale nebylo vše, co z toho lze výtěžit. Města v jižní Mezopotámii jako Uruk neměla dostatek stavebních materiálů a cedrové dřevo z pohoří Libanon bylo pro architekty a stavitele ceněnou komoditou. Například na střechu jednoho z mnoha uruckých chrámů bylo zapotřebí mezi 3 000 a 6 000 metry dřeva. Gilgameš a Enkidu se vydali na boj s přírodou ve jménu města. Čerstvě zkulturněný Enkidu slíbí, že skácí nejstatnější cedr a splaví jej stovky kilometrů po proudu Eufratu. Zpátky ve městě z něj pak vytvoří mohutná chrámová vrata.

Hrdinové obra úspěšně přemohou a skolí nejen jej, ale také úctyhodné množství cedrů pro své město. Nadmuti pýchou však nadále uráží bohy. Gilgameš opovrhne sexuálními návrhy bohyně, která v pomstě sešle Nebeského býka, aby zničil Uruk a zabil Gilgameše. Gilgameš a Enkidu však tvora zabijí. Tato poslední kapka povýšenosti rozzeří bohy. Srazí Enkidua na kolena nemocí.

Enkidu na smrtelné posteli proklíná nevěstku Šamchat, která ho od svobodného a šťastného života v přírodě svedla na scestí. Proklíná vrata, která vyrobil z posvátného cedru. Rozhodnutí vyměnit přirozenost za civilizaci mu vysálo všechnu energii a oslabilo jej.¹¹

Města jsou odjakživa zosobněním zla. Na první pohled by se mohlo zdát, že město jako Uruk, překypující tunami lidského a zvířecího odpadu vypouštěného do otevřené stojaté vody, bylo účelově vybudováno vyloženě ve prospěch mikrobů. V devatenáctém století v průmyslovém Manchesteru a Chicagu zemřelo 60 % dětí před pátým rokem života a průměrná délka života byla dvacet šest let, kdežto na venkově to bylo 32 % a čtyřicet let. Po většinu historie se z měst utíká. Ve dvacátém století probíhal ve Spojených státech a Evropě překotný úprk ze zločinem prolezlých, stísněných měst do zaslíbené země v podobě předměstí plných zeleně. V 90. letech 20. století, po desítky let trvající městské krizi, řeklo 60 % Newyorčanů a 70 % Londýňanů, že by raději bydleli jinde. Nedávné výzkumy využívající magnetické rezonance, abychom porozuměli nervovým pochodům spojeným s životem ve městě, ukázaly,

že na snímcích pořízených uprostřed společenského pnutí hektického městského prostředí došlo k úbytku šedé mozkové hmoty v pravé dorzolaterální prefrontální mozkové kůře a v perigenuální anteriorní cingulární mozkové kůře. Jedná se o klíčové oblasti mozku, které řídí naši schopnost zpracovávat emoce a stres. Město přenastavuje náš mozek: proto jsou u měšťanů mnohem pravděpodobnější výkyvy nálad a úzkostné stavy než u venkovanů. Zločinnost, choroby, smrt, deprese, tělesný úpadek, chudoba a přelidněnost z města nezřídka dělají místo, kde je nutné i přes veškeré utrpení dělat, co je v našich silách, abychom vůbec přežili.¹²

Do chvíle, kdy se ve dvacátém století zlepšila lékařská péče a hygiena, potřebovala města stálý přísun přistěhovalců, kteří udrží stav populace a nahradí ty (především malé i odrostlejší děti), kteří zemřeli kvůli nemocem. Jako tolik dalších Enkidu pochopí, jakou cenu zaplatíme za vstup do města. Jeho smrt zlomí srdce Gilgamešovi, jenž byl jeho drahým přítelem. V očích rozrušeného hrdiny už město nepředstavuje vrchol lidského počínání, nýbrž smrt. Zřekne se Uruku a hledá útěchu v přírodě. Toulá se divočinou oděn do kůží zvěře po vzoru svého mrtvého druha.

Gilgameš věří, že dokáže oklamat smrt dosažením souladu s přírodou. Hledání nesmrtelnosti ho zavede až na světa kraj, kde hodlá najít Utnapištima. Zpátky proti proudu času popudil boha Enlila hluk lidstva ve městech. Z potřeby míru a klidu seslal obrovskou potopu, aby jej smetla. Plán mu překazil jiný bůh, Enki, jenž Utnapištimovi přikázal postavit velkou archu a nalodit na ni svou rodinu společně se semeny a páry zvířat. Když se potopa utišila, přeživší dostali možnost znovu osídlit planetu, protože bohové zjistili, že bez sloužících lidí strádají hladem. Za to, že zachoval život na Zemi, byla Utnapištimovi se ženou darována nesmrtelnost. Jejich tajemství by rád odhalil Gilgameš, jenž po spouště dobrodružství dorazí do Utnapištimova příbytku. Tam se hrdina nakonec dozví bolestivou zprávu, že smrt je neodmyslitelnou součástí života.

Epos začíná chvalozpěvem na Uruk. Na konci se Gilgameš vlastně vrací zpátky na začátek. Po strastech bloudění a zavržení civilizace se vrací do svého města a konečně vše pochopí. Jakkoli je jednotlivcům souzeno umírat, síla semknutého lidstva žije dál díky jeho stavbám a znalostem vyrytým do hliněných destiček. Gilgameš kolem Uruku vybuduje ohromné hradby a psaným slovem (vynalezeným právě v Uruku) zvěční

svůj příběh pro další generace. Hradby i epos jsou věčnou připomínkou nesmrtelnosti, kterou tak zoufale hledal v divočině.

I když se vydal až na samotný konec světa, neodolatelné kouzlo Uruku jej přitáhne zpět: město se stalo řídicí silou lidského osudu. V závěru eposu Gilgameš hrdě vyzve převozníka, který ho z konce světa přepravil zpátky domů, slovy: „Vstup za hradby Uruku... který člověk se s nimi může měřit? Jdi po obvodu, nezastavuj. Obejdi je celé – a hle na ty základy. Nejsou velkolepé? Copak to vše není dílo samotných sedmi mudrců?“¹³

Gilgameš se vrátí z okraje světa, aby připomněl uruckým občanům, že jejich město je darem bohů a nejvybranější věcí stvořenou na světě: díky jeho bloudění je nakonec obnovena víra v městský život.

Sumerská božstva nesídlila v potůčcích, lesních mýtinách či oblacích, nýbrž v srdci skutečných hmatatelných měst, jakým byl Uruk. Sumeřané byli národem vyvoleným k životu s bohy v supervyspělých městech, zatímco se zbytek lidstva nadále lopotil – buď kočovali oblečení v kůžích, nebo hospodařili ze dne na den. Všechnu zátěž, kterou přinášel život ve městě, obyvatelé vyvažovali požitkem z božských darů – psaného slova, ale také řady různých výsad (například piva, cizokrajných potravin, technologií, luxusního zboží a nákladných uměleckých děl).

Podle Sumeřanů byly město a lidstvo stvořeny ve stejné době, a sice když se zrodil svět. Neexistovala žádná rajská zahrada. Žádný trest – město bylo rájem, opevněním proti nepředvídatelnosti přírody a barbarství jiných lidí. Tato představa božského původu měst propůjčila městské civilizaci vskutku pozoruhodnou životaschopnost.¹⁴

Ve všech lokalitách, kde poprvé došlo k urbanizaci, měla města být prostředníkem ke sladění lidské činnosti se základním řádem a energiemi vesmíru. Raná města v Číně, uspořádaná do čtverce rozděleného na devět menších, s rozvržením ulic orientovaných podle světových stran, byla zrcadlovým odrazem geometrie nebe. Stejně jako v nebi vyzářovala od středu města k jeho okraji božská energie (*čchi*). Tento názor Čína zastávala od druhého či prvního tisíciletí př. n. l. do roku 1949 n. l., kdy byla vyhlášena lidová republika.

V mayských městech se rozmístění ulic sestavovalo podle rovnodennosti. Inspirovali se uspořádáním hvězd, čímž ovládli posvátné síly vesmíru. Nejednalo se pouze o duchovní prostor: stejně jako u mezopotámských metropolí mluvíme o místech, kde se smrtelníci přímo spojili s bohy. Onen impuls vytvořit řádnou napodobeninu

nebe – organizovanou strukturu, jíž byly zkroceny pradávne síly chaosu – zčásti vysvětluje, proč národy v různých koutech světa nezávisle na sobě začaly budovat osady.

Města jsou velká, neosobní a nepřátelská. Jejich úspěch spočívá ve spolupráci tisíců (a postupně milionů) anonymních jednotlivců. Jejich hustota výstavby a velikost ženou naši schopnost tolerovat cizince až na krajní mez. Jsou náchylná k hladomoru, chorobám a válkám. K postavení hradeb a chrámů, výkopů a údržbě zavlažovacích systémů bylo zapotřebí surových donucovacích metod. Něco takového ale přece nemůže u lidí uspět.

Jenže ono to funguje. Zvláštní, ale je to tak. Historie Uruku a příčiny vzniku prvních měst jsou indicií k odpovědi na otázku, čím to je. Městská civilizace Mezopotámie, kterou odstartoval Uruk, trvala téměř 4 000 let a překonala války, environmentální katastrofy a ekonomické kolapsy, byla svědkem vzletů a pádů nejméně tří říší a království, a všechny tyto impozantní výtvořiny člověka dalekosáhle přežila. Taková civilizace nespočívala tolik na životnosti staveb jako spíše na nezdolnosti ideologie. Život ve městě je dřina a zcela proti přírodě. Legenda o Gilgamešovi byla jedním z příběhů, které si měšťané předávali z generace na generaci, aby se upamatovali na sílu a potenciál svých měst. Městský život – způsob života odepřený většině lidstva – byl božskou výsadou, nikoliv prokletím.

*

Město s tolika potřebami a tak málo prostředky si na sebe muselo nějak vydělat. Během takzvaného uruckého období, zaujímajícího celé čtvrté tisíciletí př. n. l., zevšedněly urucké artefakty všude od Mezopotámie přes Anatolii, Írán, Sýrii až po Pákistán. Město obchodovalo s drahými luxusními produkty, které vyráběli místní zruční mistři. Vyzářelo se ale také užitek z zboží. Vzhledem k početnosti populace a osvojení nových technologií Uruk situaci zvládl v dosud nevídané míře, a to díky uplatnění prvních metod masové výroby.

Množství výkopů a jam nalezených v Uruku poukazuje na to, že se zde ve velkém slévala měď, která mohla dát práci zhruba čtyřiceti lidem. Mnoho obyvatel města vyrábělo z vlny kvalitní tkaniny pomocí vodorovných pozemních tkalcovských stavů, díky nimž udělaly velký objem práce. Komunita uruckých hrncířů zavedla dvě zásadní inovace: mezopotámskou úlovou pec a svižný hrncířský kruh. V této peci se

mohly nádoby vypalovat při vyšších teplotách a zároveň byly chráněny před plameny. Dříve používali hrnčíři „otočný stůl“, kamenný kotouč nasazený na nízký čep, který se roztáčel ručně. V uruckém období se kotouč uváděl do pohybu páčkou nebo nohou. Kotouč byl připojený hřídelí k hornímu hrnčířskému kruhu, na kterém se zpracovávala hlína. Tato technologie uruckým umožnila vyrábět nádoby rychleji a na mnohem lepší úrovni. Vyráběli lehké nádoby s jemným povrchem pro luxusní trh. Uměli ale také chrlit velké množství surovějších výrobků, třeba standardizovaných či objemných uskladňovacích nádob, které umožnily vývoz ve velkém.

Rychlý sled nových vynálezů a vylepšení byl možný tehdy, když se lidé shlukli v hemžícím se konkurenčním prostředí. Jedna inovace následovala druhou. Vysoká vypalovací teplota hrnčířských pecí našla uplatnění při zkoušení nových hutnických a chemických procesů. Mezopotámští převozníci jako první použili plachty. Fakt, že vynález kola přišel dávno po vzniku města, je pozoruhodný a vymyká se logice. Ve skutečnosti se vši pravděpodobností vzešla potřeba právě z města, které z hlediska technologie a obecné inteligence umožnilo současný vývoj kola a hřídele. V Uruku se truhláři cvičili v citu pro detail a používání nejnovějších nástrojů z lité mědi, aby uměli s jemností vytesat dokonale kulaté otvory a hřídele. Uručťí měli také potřebu vyrábět velké množství nádob ke směně za drahocenné materiály a pokrytí vývozu.

Zpráva se roznesla široko daleko: kola z nákladních vozů byla nalezena na Ukrajině, v Polsku, na Kavkaze a ve Slovinsku, ale také v městském srdci jihozápadní Asie. Není divu, že během čtvrtého tisíciletí př. n. l. došlo k prudkému rozvoji technologií a šíření poznatků do celého světa. Rozsáhlé obchodní sítě, které se paprskovitě rozbíhaly do širšího okolí, byly jakýmsi ukazateli inovativního smýšlení. Obchodníci z Uruku cestovali po těchto stezkách a zakládali stanoviště obchodu v oblastech, kde obstarávali materiál a prodávali své zboží. S jejich příchodem se nedostavilo jen kouzlo bohatství, ale také převratné myšlenky týkající se způsobu života.

Tento zlomový moment v Uruku byl inspirací hodnou následování pro ty, co chtěli naskočit do rozjetého vlaku urbanizace. Na severozápad od Uruku již byla města s odlišnou hustotou obyvatelstva: mezi nejlepšími příklady velkých osídlení jmenujme Jericho, Çatalhöyük a Tell Brak. Ovšem Uruk byl zcela jiného ražení. Na mnoha lokalitách v dnešním Iráku, Íránu, Turecku a Sýrii nalézají archeologové chrámy a veřejné

budovy postavené podle urucké předlohy a s použitím materiálů objevených v Uruku. Na úrodných pláních jižní Mezopotámie byly od píky vybudovány desítky nových měst, z nichž některá časem Uruku konkurovala a překonala jej – šlo o města jako Ur, Kiš, Nippur, Umma, Lagaš a Šuruppak. Pokud měl být Uruk lakmusovým papírkem společného soužití a prosperity lidí, rozhodně se osvědčil. Lidstvo si osvojilo uruckou náboženskou ideologii, stravovací návyky a uspořádání společnosti. Svou kulturu rozséval Uruk široko daleko jako pampeliška své padáčky. Byl kolébkou měst a prapůvodní světovou metropolí.¹⁵

Toto však není příběh jednoho města, nýbrž celé sítě vzájemně propojených měst sdílejících společnou kulturu a systém obchodování. Struktura urbanizovaných kolonií umocnila příležitosti k interakci a vzájemné tříbení myšlenek a technologií. A s touto stále komplexnější činností člověka se dostavoval další a další vývoj, co do významnosti každým coulem srovnatelný s kolem.

Doklady kulturního vlivu Uruku jsou především dvojího typu. Surové zpracování misek se zkosenými stěnami poukazuje na rychlost masové výroby, nechceme-li mluvit přímo o jednorázovosti. Po použití lidé misku pohodili stranou – jednalo se tak o dávnověký protějšek dnešních kartonových kelímků na kávu. Misky se zkosenými stěnami, vyráběných v Uruku, dnes najdete nespočetné množství v lokalitách napříč jihozápadem Asie.

Misky měly standardní velikost a tvar. Jejich užití je tématem zapálených diskusí. Zdá se zřejmé, že původně sloužily k náboženským účelům. Plnily se jídlem či pivem a používaly jako schránky na každodenní oběti věnované chrámu. Osazenstvo chrámu s nimi pak odměřovalo příděly jídla za odvedenou práci a poskytnuté služby. Chrámy byly středobodem složitého a silně ritualizovaného systému přidělování potravy, v rámci něhož byli členové komunity odměněni podle míry svého přičinění. Nepříliš vzhledná miska se zkosenými stěnami měla ještě jednu funkci. Dávce z jedné standardizované misky se říkalo *sila*. Ta se stala univerzální měrnou jednotkou hodnoty, jistým druhem měny založené na množství přiděleného ječmene, která stanovovala cenu jednodenní práce, ovce nebo třeba džbánu oleje. Systém *sila* byl vymyšlen v Uruku a rozšířil se po celém regionu jako prostředek k zjednodušení obchodování. A co dalšího například vzešlo z tvůrčího potenciálu města? Peníze.

Přetahovat obrovské množství obilí sem a tam však jako forma platby není moc efektivní. Tím se dostáváme k druhému uruckému artefaktu, hojně se vyskytujícímu v oblastech starověkých měst: pečetnímu válečku.

Tyto asi 2,5 centimetru vysoké válečky se vyráběly z rozmanitých materiálů – krom jiných z vápence, mramoru, lazuritu, karneolu a achátu – a vyrývaly se do nich maličké, složité motivy jako bohové, výjevy z každodenního života, lodě, chrámy a skuteční i fantazijní tvorové. Když se obrázek vtlačil do vlhké hlíny, vznikl jeho mělký otisk. Výsledné hliněné destičky plnily funkci identifikačních známek a nosičů informací. V tomto novém světě dálkového obchodu sloužily destičky jako jakási loga značek určených k vývozu, stvrzenky o nákupu a pečeti, které chránily náklad a zásoby před poškozením.

Otisky pečetí najdeme i na malých hliněných obálkách zvaných *buly*. Ukládaly se do nich hliněné žetony, které svým tvarem připomínaly danou komoditu – například roli látky, nádobu s olejem či obilím. *Buly* zřejmě byly smlouvy, které stanovovaly, jaké komodity mají být dodány nebo jaká se provede práce. Taková ujednání se vyrazila do vlhké hlíny pečetními otisky obou zúčastněných stran. V Uruku se tyto „smlouvy“ a dlužní úpisy shromažďovaly v chrámech coby baštách finančních věcí dosahujících stejné vlivnosti jako o mnoho let později Bank of England (centrální banka Velké Británie). Víra v bohy a finančnictví šly ruku v ruce. Lidi zcela jistě přitahoval život ve městě, protože díky němu byli v přímé blízkosti místa, kde se odehrávaly a registrovaly finanční transakce. Když byla finanční transakce dokončena, rozlomila se *bula* a odstranil zástupný žeton na důkaz toho, že byl naplněn předmět smlouvy. Tím vypršela platnost ujednání.

Pokud na počátku existence peněz v lidské společnosti stály misky se zkosenými stěnami, pak *buly* položily základy finančnictví. Avšak městský život byl postupem času tak komplexní, že žetony a pečetě nestačily tempu vývoje. Pečetě a *buly* zprostředkovávaly stále více informací. Nejprve určovaly množství času a zboží. *Buly* a hliněné destičky nově zaznamenávaly počty pomocí abstraktního číselného kódu, tedy první soustavy čísel v dějinách. Čísla sama o sobě ale byla k ničemu. Každá komodita – třeba obilí, pivo, látky či kovy – určená ke skladování nebo obchodu byla opatřena piktogramem a číselným údajem uvádějícím množství, vynaloženou práci, zaplacený příděl a vzdálenost uskutečněného obchodu. Ve své rané podobě byly tyto symboly jednoduché obrázky

dané komodity – obilný klas, ovce, džbán nebo vlnovka znázorňující tektinu – vyvedené ostrým rydlem do vlhké hlíny a doprovázené číslem.

Jenže hlína není dobrým médiem na tvorbu přesných obrázků a některé „věci“ se nevytvářejí zrovna snadno. Časem se piktogramy proměnily ve znaky velice odlišné od předmětu, který měly zastupovat. Pomocí uruckého trojhranného klínku se do hlíny razily značky vycházející ze zvuků mluveného jazyka. Díky tomuto vývojovému skoku mohl autor v textu obsáhnout mnohem více informací než s piktogramy. Klínovité značky – známé jako klínové písmo – předznamenaly psaní.

Uruk nebyl jen skladištěm lidstva: stal se také centrem zpracování dat. Žádná společnost v historii do té doby nemusela nakládat s tak ohromným množstvím informací. Značky v hlíně, vynalezené uruckými účetními, měly dohnat mezery lidské paměti, která zkrátka neudržela tolik dat. O jedno a půl tisíciletí později už autor *Eposu o Gilgamešovi* opěvuje hradby a monumentální stavby Uruku. Bezprostředně po chvalozpěvu na město, který příběh otevírá, přichází tato pasáž: „Najdi truhlici s měděnými destičkami, odemkni bronzový zámek, otevři dvířka tajemství, vyzvedni destičku z lazuritu a čti, je na ní příběh onoho muže jménem Gilgameš, jenž zakusil nejedno utrpení.“

A máme tu již dva přínosy Uruku pro celý svět: urbanizaci a psané slovo. První vedlo k druhému. Nejednalo se o společnost, která se obávala učinit převratné změny nebo zpochybnit zavedené vzorce uvažování. Písmo a matematika vznikly z nároků města jako administrativní metoda řízení jeho komplexnosti. Jedna z prvních objevených destiček je stvrzenka napsaná do hlíny. Dočteme se na ní: 29 086 měř ječmene. 37 měsíců. Kushim.¹⁶

Jednotlivé údaje uvádí množství komodity, za jak dlouho byla doručena nebo očekávaná, a stvrzení účetního podpisem. Běžná rutina. Zapamatujte si ale jméno: Kushim je úplně první osoba v historii, jejíž jméno známe. Kushim nebyl král ani kněz, válečník ani básník. Tak vznešené postavení neměl: první nám známý člověk byl pilný urucký pokladník, který celý život ve městě sčítal účty a vypisoval stvrzenky.

Kushim a lidé jako on byli pěšáky radikálních změn v zaběhlých postupech. Podobně jako architekti, hutníci, pivovarníci, tkadleny a hrnčíři v rozpínajícím se městě se Kushim a jeho kolegové účetní snažili zdokonalit ve svých úkonech. Konkrétně Kushim experimentoval s nejranějšími formami psaného jazyka a matematiky. Podle všeho dokázal pořizovat přesné záznamy obsahující podrobnosti o vlastnictví

a přesunech zboží, pravděpodobně sepisoval právní smlouvy a usku-
tečňoval platby, dělal prognózy výnosů úrody, počítal úroky a spravoval
dluhy. Kushim však neuměl písmem vyjádřit své niterné myšlenky. Trva-
lo celé generace, než se z omezených možností písma účetního vyvinul
plnohodnotný text schopný vyjádřit emocionální hloubku a básnickou
invenci *Gilgameše*. Každá generace přitom přidala další zásluhy na oltář
vědění a krůček po krůčku uzpůsobila dosavadní metody zápisu.

Ve vřavě rozpínajícího se města byli muži jako Kushim v rámci lidské-
ho dění něčím zcela novým: profesionálními správci a úředníky. Zdoko-
nalili se v obchodování, sepisování smluv a vymáhání jejich dodržování,
dohlíželi na platby a poctivost. Jejich pečetě lze nalézt v širokém okolí
obchodních stezek. Pro společnost však měli ještě hlubší význam. V pí-
semných záznamech byl zachycen přechod od společnosti založené na
osobním styku, ústní komunikaci a nutně i paměti ke společnosti ano-
nymnější, opřené o záznamy a archivy.

Generace úředníků jako Kushim přispěly k dobré správě administ-
rativy. Uruk čtvrtého tisíciletí př. n. l. byl líhni technologických objevů.
Samozřejmě zde byly vyvinuté technologie výroby a pohybu jako napří-
klad tkalcovský stav a kolo. Snad nejvýznamnější ale byly technologie
místní správy. Písmo, matematika a finančníctví byly obezřetně střeže-
nými vymoženostmi, výsadou administrativní a kněžské špičky. Ti, co
jimi oplývali, měli moc.

A tato moc měnila svou podobu, jak se společnost v běhu století
více a více sofistikovala. Profesionální úředníci jako Kushim měli vy-
soce specializované dovednosti nasbírané za celoživotní praxi. Totéž
můžeme tvrdit o zlatnících, architektch, umělcích nebo mistrech hrn-
čířích a mnoha dalších. To vše díky faktu, že se město rozrůstalo a ob-
chod vzkvétal. Ve městě vycházejícím z rituálních přídělů jídla bylo
rázem zřejmé, že někteří mají větší zásluhy než ostatní. Z Uruku se
stala rozčleněná společnost odstupňovaná podle majetku, dovedností
a občanské moci.

Právě to je v dějinách lidstva tou temnější stránkou urbanizace. To,
co asi začalo jako pospolitý počín založený na obecném souladu, se
zvrhlo ve vysoce centralizovanou, značně nerovnoprávnou společnost.
Pravděpodobně nedošlo k žádné náhlé změně ani uchopení moci: kaž-
dá generace navázala na dílo té předchozí a za dílčí kroky směrem
k větší efektivitě se platilo drobnými obětmi na úkor svobody a rov-
nosti. Odměňování práce formou potravinových podpor udělovaných

blahosklonným chrámem se časem stalo prostředkem vymáhání tvrdé práce, a sice v podobě řízených přidělů. Písemné záznamy stanovovaly vlastnictví, výši dluhu a vymáhané závazky. Když jste pracovali rukama a ne hlavou, byli jste chudší a níže postavení než odborníci a úředníci.

Ve městech měřítko Uruku bylo odjakživa zapotřebí více rukou na špinavou práci, než je vůbec v možnostech přírody. Na tabulce jednoho z účetních se dozvídáme další tři jména, aby v tom Kushim nebyl sám: Gal Sal, En-pap X a Sukkalgir. A stejně jako u Kushima nám prozrazují, jak rychle se lidská společnost ve městech proměňovala. En-pap X a Sukkalgir byli otroci patřící Gal Salovi. Nucená práce se stala hlavní komoditou ve chvíli, kdy si město žádalo ještě více fyzické síly na stavbu chrámů, výkop zavlažovacích kanálů, orbu polí a zkrátka udržení složité mašinerie města v chodu. Na konci čtvrtého tisíciletí př. n. l. začínají obrázky na uruckých pečetích vyjevovat hrozivý aspekt života ve městě: krčící se vězně se sepjatýma rukama pod bedlivým dohledem ozbrojených stráží.

Tito ubozí otroci byli důkazem dalšího vedlejšího produktu města: organizované války. Hradby Uruku byly postaveny v rané fázi třetího tisíciletí př. n. l. Byly symbolem nové reality: v té době pominuly časy nedostížitelné moci Uruku. V drsnějším světě již nebylo možné udržet systém obchodování a byrokracie soustředěnou v chrámu. Uručtí sklízeli to, co kdysi zaseti. Na mezopotámské planině začala bujet zbrusu nová konkurence. Její zrod předznamenal novou éru v duchu předhánějících se vojenských technologií, armád a válečníků.

V troskách uruckých chrámů nacházejí archeologové kyje, praky a hroty šípů. Byl zničen samotný skvostný chrám Eanna, ať už k tomu došlo ve válce, nebo ze vzdoru obyvatelstva. Pro Mezopotámii třetího tisíciletí př. n. l. byly příznačné měnicími se spolky a svazy až tuctu vysoce organizovaných městských států. Mír vzal často za své, protože se bojem řešily spory o půdu a vodu. Válka poháněla další růst města: stále více lidí se hrnulo pod jeho ochranná křídla. Charakteristickým rysem tohoto věku městského násilí a mimoměstských kočovných nájezdníků, útočících od hor či stepí, byly velké obranné hradby. A spolu s nimi královský majestát.

V jazyce starověkých Sumeřanů znamená *lu* muž a *gal* velký. Titul Lugal, tedy Velký muž, zprvu vznikl z označení vůdce tlupy poloprofesionálních bojovníků oddaných myšlence chránit město a jeho pole před vetřelci, pomstít každou nepravost spáchanou konkurujícím městem a zabezpečit potenciální kořist před nájezdy. Moc se přesunula z chrámu

do paláce, od kněžích a úředníků k válečníkům. Postupem času se slovo „Lugal“ významově chápalo jako dědičný titul krále.¹⁷

Mimořádné fragmenty plastiky, toho času k vidění v Louvru, vyjevují krutost třetího tisíciletí př. n. l. Supí stéla je připomínkou bitvy, kterou mezi sebou svedla města Umma a Lagaš kvůli spornému kousku zemědělské půdy ležící mezi vzájemně soupeřícími sférami vlivu. Stéla je vápencový blok vysoký dva metry, má zaoblený vršek a na obou stranách vyřezané reliéfy. Ty zobrazují lagašského krále jedoucího na voze, v ruce kopí, jak vede dav ozbrojených mužů do bitvy. Vojáci pochodují přes ležící těla poražených protivníků, nad vším krouží supi svírající ve svých zobáčích hlavy nepřátel města. Zde tedy úspěchy města třetího tisíciletí př. n. l.: využití kola pro účely války. Vojska a cílený boj. Písmo a umění ve službách státní propagandy.

*

Města tu byla již dlouho před příchodem zemí, říší nebo králů. Město, základní stavební kámen politického zřízení, dalo vzniknout náboženství a byrokracii, které občany řadily do společné množiny, a králům a armádám nutným k jeho obraně a uplatňování moci. Láska k městu, hrdost na jeho úspěchy a strach z cizinců umocňovaly kolektivní smysl pro identitu, který se postupně rozšířil napříč územími a říšemi. Způsob psaní se za několik století posunul od soustavy znaků pro záznam transakcí k psanému jazyku. První literární díla pocházejí z třetího tisíciletí př. n. l. v Mezopotámii a jedná se o eposy velebící krále, města a jejich bohy. V *Eposu o Gilgamešovi* se opakovaně mluví o domovském městě hrdiny jako o „ovčíně jménem Uruk“, bezpečném útočišti a místě sounáležitosti v nepřátelském světě, semknutém pod neustálým bdělým dohledem pastýře. Pokud kmenový pud člověka stále prahl po ochraně a sounáležitosti malé spřízněné tlupy, pak město – ohrožené, ale také formované válkou – okopírovalo některé znaky kmene. Město se samo nepokrytě prezentovalo jako domov a rodina, chráněné místo a nový druh příbuzenské skupiny. *Gilgameš* má být oslavou města, domova silných králů a mocných bohů, a také soudržného občanstva. Ve městech, stejně jako zemích, které z nich později vzešly, byly tyto legendy potřebné k tomu, aby se podařilo obyvatele spojit v jeden super-kmen.

V nekonečném boji o prvenství neměla neomezená moc dlouhého trvání. Města se vzepřela proti své podřízenosti a vyrostl další městský